

**ОСОБИ ВІКОМ ДО 18 РОКІВ ЯК ВАЖЛИВА
СКЛАДОВА ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ КРАЇНИ**

Розглянуто таку особливу категорію працівників, як особи віком до 18 років, використання їх трудового потенціалу в Україні. Запропоновано законодавчо визначитися з використанням термінологічного апарату щодо цієї категорії працівників.

***

Рассмотрено такую особенную категорию работников, как лица возрастом до 18 лет, использование их трудового потенциала в Украине. Предложено на законодательном уровне определиться с использованием терминологического аппарата в отношении этой категории работников.

***

Such special category of employees as people under 18, their labour potential use in Ukraine are researched. It is offered to determine the usage of the term for this category of employees on legislative level.

Сьогодні важливе місце в життєдіяльності суспільства та держави посідають особи віком до 18 років. Це специфічна соціально-демографічна група населення, яка перебуває в стані фізіологічного, професійного та духовного формування, утвердження життєвих позицій, має свої інтереси, орієнтації та потреби, а тому заслуговує на особливу увагу, опіку та підтримку з боку суспільства та держави. Слід наголосити, що особи віком до 18 років є важливою складовою трудових ресурсів країни. Як зазначає О. А. Грішнова, трудові ресурси – це частина населення країни, що за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями і знаннями здатна працювати в народному господарстві [1, с. 78]. Це означає, що категорія «трудова ресурси» включає в себе як реальних працівників, що вже зайняті в економіці країни, так і потенційних, котрі не зайняті, але можуть працювати.

На думку Н. І. Єсінової, у кількісному відношенні до складу трудових ресурсів входить усе працездатне населення, зайняте незалежно від віку в сфері суспільного господарства або індивідуальної трудової діяльності. Трудовими ресурсами є також особи працездатного віку, потенційно здатні до участі в праці, але зайняті в домашньому і особистому підсобному господарстві, на навчанні з відривом від виробництва, на військовій службі [2, с. 15]. Науковець вважає, що в сучасних умовах основними джерелами поповнення трудових ресурсів є: молодь, яка вступає в працездатний вік; військовослужбовці, що вивільняються зі збройних сил у

зв'язку зі скороченням чисельності армії; змушені переселенці з країн Балтії, Закавказзя, Середньої Азії [2, с. 18].

Нині як в міжнародно-правових документах, так і в національному законодавстві використовуються різні терміни, які певним чином стосуються осіб віком до 18 років («неповнолітній», «підліток», «дитина», «молодь», «молода особа»). Так, ст. 1 Конвенції ООН «Про права дитини» (1989 р.) визнає, що кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше, є дитиною. Європейська конвенція про усиновлення дітей (1967 р.) також розглядає особу, яка не досягла віку 18 років, як дитину.

Конвенція МОП «Про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості» № 5 (1919 р.) у ст. 2 закріплює заборону приймати на роботу дітей молодших 14 років. А Конвенція МОП «Про нічну працю підлітків у промисловості» № 6 (1919 р.) у ст. 2 вказує, де не може використовуватися робота підлітків до 18 років. Стаття 2 Конвенції МОП «Про нічну працю підлітків у промисловості» (переглянута 1948 р.) № 90 містить заборони щодо праці підлітків, які не досягли 16-річного віку. Конвенція МОП «Про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах у шахтах і копальнях» № 124 (1965 р.) молодими людьми вважає осіб у віці до 21 року.

Отже, як можна побачити доволі заплуганим виглядає міжнародний термінологічний апарат з цього приводу. Так, одні документи особу віком до 18 років вважають дитиною, інші – підлітком або молодою людиною. Позбавитися цієї плутанини намагалися у Директиві Ради № 94/33/ЄС від 22 червня 1994 р. «Про захист працюючої молоді» шляхом розмежування термінів. Відповідно до ст. 3 Директиви термін «дитина» означає будь-яку молоду особу, яка не досягла 15 років і підлягає загальнообов'язковому шкільному навчанню на повний час, згідно з національним законодавством; «підліток» означає будь-яку молоду особу віком від 15 до 18 років, яка вже не підлягає загальнообов'язковому шкільному навчанню на повний час, згідно з національним законодавством; «молода особа» означає будь-яку особу віком до 18 років.

Ще більш неоднозначним у даному питанні є національне законодавство. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Стаття 1 Закону України «Про громадянство України» визнає дитиною особу віком до 18 років. У Законі України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні» законодавець застосовує таку термінологічну конструкцію: «молодь, молоді громадяни». До них ст. 1 Закону ві-

дносить громадян України віком від 14 до 35 років. Також ця стаття визначає неповнолітніх як громадян віком до 18 років.

Сімейний кодекс України поділяє дітей на малолітніх та неповнолітніх. Так, відповідно до ст. 6 Кодексу малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітньою – дитина у віці від 14 до 18 років. Цивільний кодекс України оперує термінами «малолітня особа» та «неповнолітня особа». Під першою розуміється фізична особа, яка не досягла 14 років, під другою – фізична особа у віці від 14 до 18 років. Стаття 187 Кодексу законів про працю України визначає осіб, які не досягли 18 років, як неповнолітніх.

Проект Трудового кодексу України, який був внесений до Верховної Ради України народними депутатами України В. Г. Хара, Я. М. Сухим, О. М. Стояном та пройшов перше читання у Верховній Раді України (далі – проект Трудового кодексу), містить гл. 2 кн. 4 з назвою «Особливості праці молоді». Однак в назвах всіх статей цієї глави фігурує термін «неповнолітні». Крім цього, в проекті Трудового кодексу поряд з терміном «неповнолітні» застосовується термін «особи віком до вісімнадцяти років» або «працівники віком до вісімнадцяти років». А виходячи з положень ч. 1 ст. 294 «Медичний огляд неповнолітніх осіб» проекту Трудового кодексу можна зробити висновок, що автори неповнолітніми вважають осіб до 21 року.

Таку ситуацію, що склалася з нормативно-правовим визначенням вищезазначених термінів, окремі науковці використовують для введення нових термінологічних конструкцій, які не завжди корисні для науки, законодавчої і правозастосовчої діяльності. Так, О. С. Реус пропонує застосовувати термін «неповнолітня працююча молодь», під яким у широкому сенсі розуміє особливу соціально-демографічну групу населення України, яка відрізняється від інших груп за віком, публічно-правовим становищем, наявністю додаткових трудових пільг і гарантій, які надаються державою в процесі здійснення ними трудової діяльності з урахуванням віку, статі, стану здоров'я та умов праці. У вузькому сенсі неповнолітні – це громадяни віком до 18 років [3, с. 9]. Вважаємо, що передусім така термінологічна конструкція є доволі громіздкою і складною для сприйняття. Крім цього, незрозумілим є критерій виділення широкого та вузького підходу. Більше того, чомусь у вузькому розумінні О. С. Реус підміняє термін «неповнолітня працююча молодь» терміном «неповнолітні».

На наш погляд, необхідно взагалі відмовитися від застосування узагальнюючих термінів «неповнолітній», «малолітня особа», «неповнолітня особа», «дитина», «молодь», «молода особа», «молодий громадянин», «підліток». Замість цього в кожному окремому випадку законодавчо визначати, про яку залежно від віку особу йдеться-

ся «особи віком до 18 років», «особи віком від 15 до 18 років», «особи віком до 14 років» Наприклад, ст. 294 проекту Трудового кодексу України буде мати такий вигляд: назва: «Медичний огляд осіб віком до 21 року»; ч. 1: «Особи віком до 18 років приймаються на роботу лише після проходження попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення ними 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному огляду»; ч. 2: «Особи віком до 18 років, які навчаються професіям, що пов'язані з виконанням важких робіт, робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці, в тому числі підземних робіт, обов'язково проходять медичний огляд також перед виробничою практикою або виробничим навчанням».

Конституція України, проголошуючи людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, не вбачає різниці між дорослими та дітьми. Кожний член українського суспільства рівною мірою володіє всією сукупністю конституційних прав та свобод. Об'єктивною формою вираження поваги прав і свобод особи з боку держави служить реалізація покладеного на неї ст. 3 Конституції України обов'язку утверджувати та забезпечувати права і свободи людини.

Незважаючи на те, що люди відрізняються один від одного за расою, кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовними та іншими ознаками, ст. 24 Конституції України проголошує принцип рівності конституційних прав і свобод, що, в свою чергу, спирається на положення Загальної декларації прав людини. Так, відповідно до ст. 1 Декларації всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Стаття 2 закріплює, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядуваною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

У той же час гарантована державою рівність прав і свобод людини і громадянина (у тому числі в сфері праці) не може бути досягнута за рахунок наділення всіх громадян однаковим набором прав. Законні інтереси осіб різних вікових груп, що відрізняються рівнем розвитку, станом здоров'я або освітою, які нехай навіть і володіють однаковими правами, не можна визнати забезпеченими рівною мірою. Очевидно, що доросла людина більш фізично та фізіологічно пристосована до праці, володіє життєвим досвідом та

має більш високий освітній рівень. Це надає їй певні переваги на ринку праці порівняно з особою, яка не досягла 18 років.

Якщо б держава не враховувала подібних розходжень і не передбачала додаткових юридичних гарантій, що дозволяють компенсувати певну нерівність базових можливостей осіб, які в силу свого віку потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, конституційний принцип рівності прав і свобод варто було б вважати декларативним.

Як відмічає І. С. Дикарьов, необхідність у забезпеченні підвищеного захисту прав і законних інтересів неповнолітніх обумовлена їх емоційною, духовною й інтелектуальною незрілістю [4, с. 37]. На думку П. Д. Пилипенка, система гарантій обумовлена фізіологічними, психологічними й віковими особливостями неповнолітніх [5, с. 415]. В. І. Прокопенко вважає, що умови праці неповнолітніх на виробництві, тобто осіб, які не досягли 18 років, повинні відрізнятися від умов праці дорослих працюючих. Це пояснюється як фізіологічними особливостями організму підлітків, який тільки формується, так і відсутністю у більшості з них відповідної професії і спеціальності. Саме ці обставини і визначили відмінність правового регулювання їх праці, хоч за загальним правилом на неповнолітніх повністю поширюється законодавство про працю, а їх права щодо трудового договору прирівнюються до прав повнолітніх працюючих. У той же час в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці їм надаються пільги [6, с. 388].

Ідея відносно того, що особи віком до 18 років мають право на підвищену охорону у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і в сфері праці, стала відправною при розробці як міжнародних, так і національних нормативно-правових актів. Так, Організація Об'єднаних Націй в Загальній декларації прав людини (1948 р.) проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу. В Преамбулі Декларації прав дитини (1959 р.) вказано, що дитина, через її фізичну і розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження. Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини, в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Конституція України встановлює цілу низку юридичних гарантій, які або безпосередньо стосуються осіб віком до 18 років або опосередковано. Так, відповідно до ч. 3 ст. 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Стаття 52 Конституції України закріплює, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, на-

роджені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Відповідно до ч. 5 ст. 43 Конституції України використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Також гарантування прав і свобод осіб віком до 18 років здійснюється й іншими конституційними положеннями. Так, незалежно від віку Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю та встановлює обов'язок держави в частині їх утвердження та забезпечення (ст. 3). Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб; гарантує право на належні, безпечні і здорові умови праці та заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; забороняє використання примусової праці; гарантує захист від незаконного звільнення та своєчасне одержання винагороди за працю (ст. 43); гарантує право на соціальний захист (ст. 46).

Особлива турбота держави стосовно осіб віком до 18 років знайшла своє відображення і в актах поточного законодавства. Так, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. визначає охорону дитинства в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Закон України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. закріплює наступні принципи соціального становлення та розвитку молоді: повага до загальнолюдських цінностей, прав людини і народів, історичних, культурних, національних особливостей України, її природи; безпосередня участь молоді у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема; врахування потреб молоді, співвіднесення їх реалізації з економічними можливостями держави; доступність для кожного молодого громадянина соціальних послуг і рівність правових гарантій; відповідальність держави за створення умов щодо саморозвитку і самореалізації молоді; єдність зусиль держави, всіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, підприємств, установ, організацій та громадян у справі соціального становлення та розвитку молоді; відповідальність кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за додержання Конституції України, законодавства України. Указом Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від

11 липня 2005 р. № 1086 визначено першочергові заходи, спрямовані на поліпшення соціального захисту дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вирішення проблем дитячої бездоглядності і безпритульності, створення належних умов для соціально-психологічної адаптації дітей, реалізацію їх права на сімейне виховання та здоровий розвиток. На виконання цього Указу Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки» від 11 травня 2006 р. № 623.

Особливу увагу держава приділяє охороні прав осіб віком до 18 років у сфері праці. В цій сфері підвищену охорону прав осіб віком до 18 років встановлює КЗпП України та інші акти трудового законодавства. Так, КЗпП України має у своїй структурі окрему главу, яка присвячена особливостям праці цієї категорії населення (гл. XIII «Праця молоді»). Слід зазначити, що і проект Трудового кодексу України має відповідну главу (гл. 2 кн. 4 «Особливості праці молоді»).

Вважаючи певним позитивом виділення в основних актах трудового законодавства осіб віком до 18 років як особливої категорії населення, що потребує підвищеної охорони праці, пропонуємо виділити підвищену охорону праці осіб віком до 18 років як принцип правового регулювання трудових відносин з одночасним відображенням його у ст. 3 «Основні засади правового регулювання трудових відносин» проекту Трудового кодексу України.

Також вважаємо за доцільне викласти назву гл. 2 кн. 4 проекту Трудового кодексу України в такій редакції: «Особливості праці осіб віком до 21 року» та замінити в тексті Проекту термін «неповнолітні» на термін «особи віком до 18 років».

Список літератури: 1. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / Грішнова О. А. – К. : Знання, 2004. – 535 с. 2. Есинова Н. И. Экономика труда и социально-трудовые отношения : учеб. пособ. / Есинова Н. И. – К. : Кондор, 2003. – 462 с. 3. Реус О. С. Правове регулювання трудової діяльності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05 «Трудове право, право соціального забезпечення» / О. С. Реус. – Х., 2003. – 17 с. 4. Дикарев И. С. Принцип повышенной защиты прав и законных интересов несовершеннолетних / И. С. Дикарев // Российская юстиция. – 2007. – № 5. – С. 37–39. 5. Трудове право України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [Пилипенко П. Д., Бурак В. Я., Козак В. Я. та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Ін Юре, 2003. – 536 с. 6. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник / Прокопенко В. І. – Х. : Консум, 1998. – 480 с.

Надійшла до редколегії 27.02.2009